

«فَأَمَّا حَقُّ اللَّهِ الْأَكْبَرُ فَإِنَّكَ تَعْبُدُهُ لَأُتَشْرِكَ بِهِ شَيْئًا». تا اینجا درباره اصل این حق یعنی عبادت و شرط آن که اخلاص باشد، مطالبی را عرض کردیم. همانطور که اشاره شد در باب اخلاص مطلب بسیار است؛ ما به دو نکته مهم اشاره کردیم. یکی اینکه حقیقت اخلاص چیست و اینکه چگونه می‌توان مخلص شد؛ شاه کلید اخلاص، اصلاح ملکات نفسانی است. چون اگر ملکات نفسانی اصلاح شد، این باعث اصلاح نیت می‌شود و نیت که اصلاح شد، عمل اصلاح می‌شود.

نکته مهم دیگری که اینجا خوب است به آن اشاره شود، مراتب اخلاص است و به قرینه مقابله با مراتب اخلاص، مراتب ریا معلوم می‌شود. این مسأله بسیار مهمی است؛ انسان گاهی مواجه می‌شود با بعضی از روایات یا مطالبی که بزرگان مطرح می‌کنند، واقعا حالت یأس به انسان دست می‌دهد؛ ولی نباید مأیوس شود، باید امیدوار باشد؛ اما واقع مطلب این است که در مواجهه با امور انسان باید خیلی تأمل و تفکر کند.

برای اخلاص تقریباً هشت یا نه مرتبه ذکر کرده‌اند، که در روایات هم به آن اشاره شده است. امام(ره) نیز در کتاب اسرار الصلاة به آن اشاره کرده‌اند. من دیدم که این مطلب جامع و کاملی است، به نظرم آمد که آن را اجمالاً اشاره کنم. عنوانی که در کتاب آمده این است: فصل سوم در بیان بعضی از مراتب اخلاص.

مرتبه اول: یکی از مراتب اخلاص تصفیه عمل است از شائبه رضای مخلوق و جلب قلوب آنها؛ چه برای محمدرضا یا برای منفعت و یا برای غیر آن؛ و در برابر این اتیان عمل است ریا. اولین مرتبه تصفیه عمل است (ایشان تصریح می‌کند که منظور از عمل، عمل قلبی و عمل قالبی است، یا به تعبیر دیگر عمل جوارحی و جوانحی. هم قلب و هم جوارح) از شائبه رضایت مردم و جلب نظر آنها. جلب نظر مردم یا برای این است که انسان از مردم منفعت کسب کند یا اینکه او را حمد و ستایش کنند. ممکن است کسی نیازی به نفع رسانی دیگران نداشته باشد اما همین قدر که در نزد دیگران محمود واقع شود و او را ستایش کنند، این خودش خیلی مهم است. لذا اولین مرتبه این است که انسان خودش را از این مسئله پاک کند؛ رضای مخلوق، جلب محبت مخلوق، حمد و ستایش مخلوق، منفعت بردن از مخلوق، اینها از اعمال انسان کنار برود. اگر اعمال عبادی بخواهد خالص باشد، چه نماز و روزه که مثلاً بیشتر جنبه فردی دارد و چه آن اعمالی که جنبه اجتماعی دارد، اگر کار برای جلب نظر و محبت و حمد و منفعت از دیگران باشد، این ریا است.

مرتبه دوم: این است که انسان عملش را از حصول مقاصد دنیوی پاک کند. تصفیه عمل - هم عمل قلبی و هم قالبی - از مقاصد دنیوی یک مرتبه بالاتر اخلاص است. گاهی از اوقات واقعا کسی ممکن است عملی را برای خدا انجام دهد اما داعی او دنیا باشد؛ ما که در همین مرحله اول گیر کرده‌ایم؛ می‌فرماید: مثلاً کسی برای توسعه روزی نماز شب بخواند؛ این را گفته‌اند که از آثار نماز شب، وسعت در رزق و روزی است. یا برای سلامت از آفات در آن ماه، نماز اول ماه بخواند؛ اینها را برای خدا می‌خواند و اصلاً به دنبال جلب محبت مردم و ستایش مردم نیست، اما داعی او این است که چیزی از دنیا گیر او بیاید؛ مثلاً مریض نشود، رزق و روزی او وسعت پیدا کند. یا مثلاً صدقه دادن برای سلامتی؛ ما همه صدقه می‌دهیم برای اینکه سالم باشیم.

ایشان می‌فرماید: این مرتبه از اخلاص را بعضی از فقها شرط صحت عبادت شمرده‌اند، در صورتی که اتیان عمل برای رسیدن به آن مقصود باشد. ولی این خلاف تحقیق است به حسب قواعد فقهیه؛ از نظر قواعد فقهی اگر قرار باشد این مرتبه از اخلاص شرط باشد، کار همه ما لنگ است و هیچ عبادتی از عبادات ما صحیح نیست. لذا امام هم می‌فرماید این درست نیست که شرط صحت عبادات را این قرار دهیم. بله، این عبادات نزد اهل معرفت هیچ ارزشی ندارد. اینکه می‌گویم آدم مایوس می‌شود به همین جهت است اما در هر حال هشدار دهنده است که ما کجا هستیم و کجا باید برویم. آن اخلاصی که امام حسین(ع) و امیرالمؤمنین(ع) داشتند کجا و ما که در همین گام اول می‌لنگیم. می‌فرماید این مثل بقیه معاملات و کسب‌های مشروع آدم است؛ شاید از آنها هم کمتر باشد، مثل اینکه کسی یک جنسی را می‌فروشد و یک منفعتی می‌برد. اگر کسی صدقه بدهد، نماز شب بخواند، نماز اول ماه بخواند برای اینکه به بعضی از این مقاصد دنیوی دست پیدا کند، طبیعتاً این مرتبه از اخلاص را ندارد. پس مرتبه دوم پاک کردن نیت و عمل از مقاصد دنیوی است، ولو این مقاصد به نحو داعی باشند، نه اینکه اصل نیت بر آن استوار باشد.

مرتبه سوم: این است که انسان عملش را از رسیدن به جنات جسمانی و حور و قصور و امثال آن از لذات جسمانی پاک کند. یعنی ممکن است کسی عبادت کند، مقاصد دنیوی هم مدنظر او نباشد؛ واقعا نماز شب می‌خواند نه برای اینکه رزق و روزی پیدا کند؛ نماز شب می‌خواند برای اینکه در بهشت از نعمت‌های خداوند بیشتر بهره‌مند شود، از حور و قصور و انهار و امثال اینها منتفع شود. مرتبه سوم اخلاص این است که انسان از این هم خودش را پاک کند؛ یعنی عبادت کند نه برای حور و قصور و لذات جسمانی در بهشت. این نحوه عبادت، عبادت اجیران است؛ در برخی روایات هم این مسأله ذکر شده است. اخلاص در این مرتبه، یعنی اینکه انسان عبادتی که انجام می‌دهد حتی توقع لذات جسمانی جنت جسمانی را نداشته باشد. فایده دانستن این مراتب آن است که حداقل دنیای ذهن ما را گسترده‌تر می‌کند. گاهی سقف خواسته‌های ما کوتاه است، سقف خواسته‌های ما همان اولی است. ما خیلی از این کارها را برای جلب نظر مردم می‌کنیم؛ نهایت این است که دنبال مرتبه دوم هستیم. یعنی خالص‌ترین امثال ما از این عبادات بالاخره می‌خواهیم یک چیزی در دنیا هم بدست بیاوریم. مثلاً با خودمان می‌گوییم اثر وضعی این اعمال این است؛ وقتی هم نشود سرخورده و دلخور و گله‌مند می‌شویم. من می‌خواهم بگویم که اگر این مراتب را در اینجا ذکر می‌کنیم، نباید مایوس شویم و بگوییم اگر اینطور باشد، کار ما زار است؛ دانستن این مراتب حداقل این است که بفهمیم عوالم مافوق این عالم خیلی بالاتر از آن تصورات و ساخته‌های ذهنی ماست. حداقل اگر این را بفهمیم که وسعت این عوالم چقدر است، یک تلنگر و تنبیهی برای ما خواهد بود.

مرتبه چهارم: این است که انسان عمل و نیت‌اش را تصفیه کند از خوف عقاب و عذاب‌های جسمانی که در قرآن و روایات وعده داده شده است. ممکن است کسی دنبال آن حور و قصور نباشد، ولی از این طرف از ترس عذاب‌های جسمانی و عقاب‌هایی که در قرآن و روایات گفته، خدا را عبادت کند. پس مرتبه چهارم اخلاص این است که عمل و نیت انسان از این هم تصفیه شود.

مراتب دیگر را هفته آینده عرض خواهیم کرد.

«والحمد لله رب العالمين»